

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

KAROLINA BOROWIEC*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

W STRONĘ BADAŃ SŁOWIAŃSKICH KONTEKSTÓW
STAROPOLSKICH APOKRYFÓW (2).
SPOSOBY WPROWADZANIA PRZYTOCZEŃ W *ŽIVOTĚ KRISTA PÁNA*
ORAZ *ŽYWOCIE PANA JEZU KRYSTA* BALTAZARA OPECA

1. Wprowadzenie

Choć prace dotyczące staropolskich narracji biblijno-apokryficznych wydają się zaawansowane, badania porównawcze jak dotąd w niewielkim tylko stopniu uwzględniają kontekst ogólnosłowiański. Celem obu części artykułu jest wskazanie korzyści, jakie poszerzenie perspektywy może przynieść badaczom tekstów dawnych. Jak pokazałam w pierwszej części artykułu, już samo zestawienie zbieżnego fragmentu najstarszego polskiego apokryfu, *Rozmyślenia przemyskiego*, i czeskiego *Života Krista Pána* pozwoliło m.in. sformułować hipotezę o bezpośredniej czeskiej podstawie fragmentu RP (Borowiec 2015). Celem części drugiej jest prześledzenie podobieństw i różnic w zakresie kształtowania tekstu przez pisarzy na podstawie analizy sposobów wprowadzania przytoczeń w czeskiej narracji biblijno-apokryficznej oraz w *Žywocie Pana Jezu Krysta* Baltazara Opeca.

Život Krista Pána powstał oczywiście wcześniej niż polskie apokryfy – najstarszy wariant tekstu pochodzi z XIV wieku, podczas gdy *Rozmyślenie przemyskie* czy *Sprawa chędogo...* zachowały się wyłącznie w XVI-wiecznych kopiach (choć ich kształt językowy sugeruje, że sam tekst jest znacznie wcześniejszy¹). Duży dystans czasowy dzieli tekst czeski także od *Žywota Pana Jezu Krysta* Baltazara Opeca, wydany pierwotnie, jak się przypuszcza, w 1517 lub 1518 roku (por. Borecki 1974: 94–94; Wydra 2014: XXII), którego „dwa drugie” wydania (z drukarni Hieronima Wietora oraz Jana Unglera) zachowały się dopiero z roku 1522².

* Autorka jest stypendystką Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na rok akademicki 2016/2017.

¹ Szerzej o kwestii wielowarstwowości w odniesieniu do *Rozmyślenia przemyskiego* – zob. Mika 2015.

² Kwestia istnienia niezachowanego do naszych czasów pierwszego wydania *Žywota Pana Jezu Krysta* doczekała się obszernej literatury przedmiotu. Argumenty na poparcie tej tezy zebrane zostały w edycji krytycznej we wstępie – zob. Wydra 2014.

Zarówno *Život Krista Pána*, jak i *Žywot Pana Jezu Krysta* to zabytki narracyjno-refleksyjne: opowieść o życiu Jezusa przeplatana jest zwrotami do czytelnika, mającymi pobudzić go do refleksji, odwołaniami do „świętych doktorów”, objaśniającymi opisywane wydarzenia, modlitwami. Obejmują całość żywota Jezusa, w różnym stopniu także wydarzenia poprzedzające jego narodzenie (*Život Krista Pána* – od poczęcia Maryi, *Žywot Pana Jezu Krysta* – od posłania Maryi na służbę w świątyni) oraz mające miejsce po jego śmierci i zmartwychwstaniu (tekst czeski – do wniebowstąpienia, całość kończy rozdział o Trójcy Świętej i Duchu Świętym; tekst polski – do wniebowzięcia Maryi i Sądu Bożego).

Zrąb fabuły obu zabytków tworzą wydarzenia ewangeliczne, dlatego zbieżność fabularna nie dziwi. Oba teksty zawierają także wątki nieewangeliczne, zaczerpnięte z innych ksiąg biblijnych bądź z krążących po średniowiecznej Europie traktatów czy dzieł o charakterze apokryficznym (łacińskojęzycznych). W literaturze przedmiotu podaje się (por. np. wstępy do wydań), że oba teksty były bardzo popularne zarówno w momencie powstania, jak i w późniejszych epokach. Zabytek czeski zachował się w kilku odpisach – głównie fragmentarycznie – uważa się także, że po pierwsze stanowi jeden z pierwszych czeskich utworów prozatorskich, po drugie zapoczątkował tradycję literackich opracowań żywota Jezusa, takich jak barokowy *Velký život Krista Pána* Martina z Kochemu oraz *Zahrada mariánska* Julia Zeyera (Malura 2006: XXX). Z kolei o popularności Opecowego *Žywota Pana Jezu Krysta* świadczyć może choćby to, że do XX wieku przedrukowywano go łącznie kilkadziesiąt razy (Wydra 2014: XXIX).

Oba zabytki z pewnością mają – poza ewangeliami – przynajmniej jedno wspólne źródło, którego jednak autorzy nie przełożyli wiernie:

Za předlohu ŽKP bylo už starším domácím badáním (Truhlář 1884) označeno jedno z mimořádně oblíbených a nadnárodně rozšířených děl vrcholného středověku, latinský spis *Meditationes vitae Christi* [...]. Už J. Vilikovský (1948) ve znamenité analytické studii ukázal, že ŽKP **zachází se svou předlohou velmi volně**³. Latinský text *Meditationes* je **respektován zejména v první části českého díla**, např. v pasáži o Ježíšově útěku do Egypta nebo Ježíšově obřezání [...]. Celá druhá část díla (od místa, kde se vypráví o prvním veřejném vystoupení Kristově) se od latinské předlohy značně odklání [...] (Malura 2006: XVI–XVII).

Jako najważniejsze źródło łacińskie dzieła Opeca powszechnie uznaje się już wielokrotnie wspomniane dzieło *Meditaciones vite Christi*. [...] Na zależność Opeca od MVC wskazują niemal wszyscy badacze. **Opec [...] nie jest jednak niewolnikiem tekstu łacińskiego** (Wójcik 2014: XLVIII–XLIX).

Wydaje się zatem, że włączenie *Života Krista Pána* (dalej: ŽKP) jako kontekstu do badań nad *Žywotem Pana Jezu Krysta* Baltazara Opeca (dalej: ŽPK) jest zasadne. Porównanie tych tekstów nie tylko wskazałoby odpowiadające sobie miejsca oparte na wspólnym źródle – *Meditationes vitae Christi* (dalej: MVC)⁴, ale także uwypuklił różnice i podobień-

³ Wszystkie wyróżnienia w tekście pochodzą od autorki artykułu – K.B.

⁴ Zagadnienie to zostanie opracowane osobno.

Należy zaznaczyć, że wśród źródeł Opecowego ŽPK oprócz *Meditationes* wymienia się także *Revelationes* św. Brygidy, *Speculum passionis nostri Ihesu Christi* Ulricha Pindera, *Vita Christi* Ludolfa z Saksonii, traktat Wincentego Ferrariusza oraz *Ewangelię Nikodema* czy traktat *Vita beatae virginis Mariae et Salvatoris rhythmica*. Badania nad źródłami i kompozycją dzieła Opeca doprowadziły do wyodrębnienia w dziele trzech części – I) do Pasji; II) od Pasji do rozdziału *Ojców świętych z odchłani piekielnej wybawienie*; III) od

stwa warsztatowe pisarzy – zwłaszcza że podkreśla się, iż autorzy obu dzieł zachowywali pewną niezależność od *Meditationes*.

Między żadnymi z fragmentów obu tekstów nie zachodzi relacja podobna do tej, która łączy omówione w pierwszej części karty 44–47 RP i 9b–10b odpisu A ŽKP – choć pojawiają się liczne zbieżności treściowe, ukształtowanie wątków występujących w obu tekstach jest miejscami tak odmienne, że nie sposób doszukiwać się bezpośredniej zależności między czeskim apokryfem a ŽPKJ, ani tym bardziej wspólnego źródła niełacińskiego. O braku zależności świadczą przede wszystkim: niestosowanie w odpowiadających sobie miejscach podobnych konstrukcji czy ekwiwalentów leksykalnych polskich i czeskich opartych na tym samym rdzeniu, a także brak typowych dla posiłkowania się tekstem czeskim błędów⁵.

Porównanie obu tekstów zostanie przeprowadzone na podstawie edycji – w wypadku ŽKP podawać będę transkrypcję najstarszego wariantu tekstu opublikowaną w całości w wydaniu z 2006 roku (jako KristA), transkrypcję ŽPKJ przytaczam natomiast za edycją krytyczną z 2014 roku, dlatego też pod uwagę biorę przede wszystkim wydanie Hieronima Wietora z 1522 roku.

2. Przytoczenia

Kompilacyjny charakter obu tekstów uprawnia między innymi do pytania o sposoby, jakimi autorzy ŽKP i ŽPKJ wprowadzali w obręb narracji elementy wymagające ramy metatekstowej, czyli „tekstu o tekście”, sposobu „obudowania, osadzenia w tekście narratora cytatu-reprodukcji, tekstu-obrazu cudzego” (Pisarkowa 1978: 5). Interesować będą mnie sposoby wprowadzania wypowiedzi zarówno Jezusa i innych postaci biblijnych, jak i tych zewnętrznych wobec samej narracji, związanych ze zdarzeniami – komentarzy, ob-

zmartwychwstania do rozdziału *Sąd Boży sprawiedliwy a straszliwy*, z czego – jak dowodzi Rafał Wójcik – części druga i trzecia odbiegają od MVC (por. Wójcik 2014: XXVIII–LI). W wypadku ŽKP ostatnia edycja wspomina o *Ewangelii Nikodema*, *Protoewangelii Jakuba* czy *Historii Józefa Cieśli*. Tekst czeskiej narracji biblijno-apokryficznej został ponadto wzbogacony licznymi komentarzami autorytetów Kościoła, których brak w MVC, dowodzącymi znacznego odczytania autora w literaturze teologicznej (zob. Vilikovský 1948); szczegółowa analiza źródeł nie została jednak dotąd przeprowadzona, w związku z czym ich zestawienie nie pojawia się także w wydaniu.

Wydaje się zresztą, że dominujący w literaturze pogląd o rodzaju zależności między *Meditationes vitae Christi* a ŽKP wymaga rewizji – ostatnie analizy wskazywałyby raczej na wieloźródłowość tekstu czeskiego; ŽKP stanowiłby w tym ujęciu tekst w pierwszej kolejności zainspirowany dziełem nieznanego franciszkanina z Toskanii, w drugiej zaś wykorzystujący go – obok licznych innych źródeł – do konstrukcji narracji. Więcej na ten temat – zob. Borowiec 2016.

Oczywiście często ustalenie źródła dla danego wątku jest nie tylko trudne, ale i niemożliwe – przypomnijmy, że komponując dane dzieło, średniowieczni autorzy często przywoływali dłuższe fragmenty tekstu z pamięci; dotyczy to zarówno dzieł fabularnych, jak i traktatów teologicznych, komentarzy do Pisma Świętego oraz kazań. To, że jednym ze źródeł obu tekstów są *Meditationes*, nie oznacza, że pisarz ŽKP i Opec w trakcie procesu pisarskiego mieli je nieustannie przed sobą. Podobieństwo fabularne nie zawsze musi zatem wynikać ze wspólnego źródła, przynajmniej nie ze źródła rozumianego jako konkretny tekst.

⁵ Katalog cech, które mogą świadczyć o korzystaniu przez polskiego pisarza z czeskiego źródła, został wypracowany na podstawie analizy porównawczej ŽKP i RP, zob. Borowiec 2015.

jaśnień, cytatów z autorytetów kościelnych (w perspektywie także innych „tekstów w tekście” – zwrotów do czytelnika, zachęceń do modlitwy⁶).

Łączne potraktowanie tych obszarów wymaga krótkiego komentarza. Oczywiście ich geneza może być dwójaka: w wypadku korzystania z Pisma Świętego czy kompendiów i traktatów, jak np. MVC, pisarz miał do czynienia z cytatem często już obudowanym łacińskimi strukturami wprowadzającymi akty mowy; powołując się natomiast na źródło bezpośrednie, tworzył metatekst sam. Rozróżnienie to w odniesieniu do interesującego nas materiału – zwłaszcza *Života Krista Pána* – jest niefunkcjonalne. Po pierwsze, w pewnych wypadkach trudno ustalić, z czego korzystał pisarz (zob. np. Borowiec 2016). Po drugie, wprowadzenie prostego rozróżnienia uniemożliwia także technika pracy z tekstem w średniowieczu. Zarówno teksty niekanoniczne, jak i samo Pismo Święte, często przytaczane były przez skrybów z pamięci (zob. np. Kuźmicki 2015). Zdaniem Mary Carruthers (2013) nawet wysoce piśmienni uczeni średniowieczni posilkowali się w pracy naukowej raczej własną pamięcią niż świadectwami pisаныmi, a tekst pełnił tylko funkcję wspomagania pamięci⁷. Różnice spowodowane przejściem z epoki oralnej do piśmiennej na gruncie polskim podsumowali ostatnio Zdzisława Krążyńska, Tomasz Mika i Agnieszka Słoboda:

W kulturze oralnej „dosłowne” przytoczenie oznaczało wyrażenie tej samej treści, w kulturze pisma – wyrażenie tej samej treści za pomocą tych samych słów. Tak rozumiana „dosłowność” ma doniosłe konsekwencje, jest czynnikiem wywołującym kolejne zmiany: między innymi możliwe jest operowanie cytatem, potrzebne są skomplikowane struktury składniowe pozwalające na umieszczenie „tekstu w tekście” (struktury w obrębie innej struktury, np. mowa zależna i niezależna) (Krążyńska, Mika, Słoboda 2015: 54).

2.1. *Život Krista Pána*

Na wstępie należy podkreślić, że włączanie do narracji komentarzy jest w wypadku tego zabytku nierównomierne – najwięcej ich przypada na część pierwszą. Większość rozdziałów (część z nich nazywana jest przez pisarza czcieniami, podobnie jak w *Rozmyśleniu przemyskim*) opisujących nauczanie Jezusa w ogóle nie zostaje przez pisarza opatrzone odwołaniem do dzieł teologicznych; pisarz nie wyjaśnia wydarzeń ewangelicznych, jedynie je relacjonuje. Czasem opatruje je pojedynczym nawiązaniem albo komentarzem mającym skłonić czytelnika do medytacji (ich źródłem jest MVC). Bogata w komentarze jest także Pasja⁸.

⁶ W opracowaniu.

⁷ Jest to jeden z powodów, dla których przy omawianiu sposobów wprowadzania przytoczeń fabularnych nie odwołuję się każdorazowo do pierwowzoru, jakim była Wulgata, albo do MVC. Ostatnio w badaniach nad apokryfami staropolskimi podobne stanowisko wyraziła Olga Ziółkowska w rozprawie doktorskiej poświęconej składni *Rozmyślań dominikańskich*: „Nie można więc oczekiwać zgodności literalnej, słowo w słowo, przytoczenia w tekście źródłowym i w polskim apokryfie. Metoda badawcza polegająca na porównywaniu poszczególnych słów, a nawet konstrukcji składniowych między źródłem cytowania a tekstem, do którego został zaimplementowany, obarczona jest bowiem dużym marginesem błędu” (Ziółkowska 2016: 117).

O posilkowaniu się przez pisarza pamięcią podczas tworzenia apokryfów zob. np. Rojszczak-Robińska 2012.

⁸ Por. np. sceny: zwiastowania Maryi (tylko rozmowa między nią a Gabrielem) – 18 komentarzy autorytetów kościelnych na 9 kartach; liczne sceny wydarzeń ewangelicznych są zupełnie pozbawione komentarzy

Zarówno kometarze, jak i wypowiedzi opisywanych postaci stanowią objętościowo zasadniczą część całego dzieła.

Autor najstarszego odpisu ŽKP bardzo rzadko stosuje mowę zależną – niemal wszystkie przytoczenia fragmentów dzieł teologicznych oraz większość „mówienia” przynależnego akcji zostaje wprowadzone mową niezależną. Cecha ta zostaje zasadniczo utrzymana także w późniejszych odpisach. Warto zaznaczyć, że w analizowanym odpisie ŽKP dodatkowy sygnał przytoczenia może stanowić interpunkcja – najczęściej po konstrukcji z *verbum dicendi* (bądź *scribendi*), a przed tekstem wprowadzanym stawia pisarz punctum na środku wysokości wersu. Ponieważ interpunkcja właściwa jest materialnej postaci zażytku (artefaktowi, konkretnemu rękopisowi), w artykule skupię się przede wszystkim na wykładnikach językowych.

2.1.1. Przywoływanie pism

Przegląd sposobów, w jakie autor ŽKP⁹ wprowadzał przytoczenia do tekstu głównego, pokazał, że z reguły różnicował je on ze względu na charakter cytatu – to, czy wprowadzany przez niego element obcy stanowi element narracji fabularnej (dialog, monolog), czy też zaczerpnięty został z literatury teologicznej i stanowi tylko objaśnienie słów bądź postępowania opisywanych postaci. Najczęściej inaczej wprowadzane są także nawiązania do innych niż opisywane ewangelijne miejsc Pisma Świętego.

2.1.1.1. Komentarze teologiczne (autorytetów kościelnych)

Teologiczną wykładnię danego miejsca Ewangelii, którą przejmują pisarze od autorytetów kościelnych, najczęściej wprowadza on poprzez konstrukcję z *verbum dicendi*: *praviti*. Wyraz ten – jak podaje *Malý staročeský slovník* – oznaczał ‘praviti, říkat, vypravovat; vést na pravou cestu’, związany był zatem przede wszystkim z mówieniem. Oto kilka przykładów:

Neb jak to praví svatý Bernhardus: „To vždy sluší na paměti jmieti, jehožto svět vždy veli zapomenúti“. [1a]

Tu praví mistr Fulbertus biskup: „Co jest hlavu hadovu, točíš díablovu, ztroskotati?“ [3a]

Tu také praví svatý Bernart: „Ve všech potřebách, v núzi, v rozličném nebezpečství i ve všech příchodách Marijě pros [...]“. [4b]

O niej také praví svatý Ambrož v knihách O děviciach: „Matka boží pokorného byla srdce [...]“. [5a]

Ojców Kościoła; Pasja – 22 karty, 23 komentarze.

⁹ Posługując się terminem „autor ŽKP”, mam na myśli osobę odpowiedzialną za ukształtowanie tekstu utrwalonego w najstarszym zachowanym odpisie narracji biblijno-apokryficznej. Zdaniem J. Truhlařa (1884) zachowane redakcje ŽKP – w tym najstarsza – są zaledwie kopiami niezachowanego oryginału. Wydaje się, że obecnie w nauce czeskiej panuje przekonanie, że w wypadku rękopisu XVII A 9 znajdującego się w Bibliotece Narodowej Republiki Czeskiej (podstawy omówienia) mamy do czynienia z pierwowpisem.

Tu praví Beda: „Tajenství o Jesu Kristovi [...]”. [21b]

O němžto svatém jménu praví svatý Bernart: „Ó, jmě předivné, ó, jmě přesladké, blaže tomu, kto tě dostojně jmenovati mōž!” [22a]

Tu praví svatý Řehoř: „Tot‘ čas, milý Spasiteli, dávno jsi mlčal [...]”. [33a]

W takich wypadkach najczęściej wykorzystywanym schematem jest: zaimek/wyrażenie przyimkowe z zaimkiem (*tu, o niej, o němžto* etc.) + czasownik *praviti* w 3 os. l. poj. czasu teraźniejszego + grupa imienna, której centrum stanowi imię/przydomek przywoływanego ojca lub doktora Kościoła. Niekiedy autor dodatkowo precyzuje, z jakiego dzieła pochodzi zaczerpnięta przezeń myśl (np. *O niej také praví svatý Ambrož v knihách O děvích*).

Warto zauważyć, że czasownik *praviti* w całym tekście ŽKP pojawia się tylko w dwóch typach sytuacji:

- wprowadza komentarz teologiczny do opisywanych zdarzeń – jak w powyższych przykładach;
- w narracji pojawia się w sytuacji „mówienia o mówieniu”; zwłaszcza jako składnik konstrukcji będących odpowiednikiem łacińskich wariantów frazy *dico vobis*: (*zajisté/ za pravdu*) *pravi vám*¹⁰ (np. *A já vám pravi, ež ani král Šalomún jsa ve vší chvále svéj tak byl oděn jako jeden z těchto květův* [40b]; *Zajisté pravi vám, ež nade vším svým sbožním vládnutí jemu poručí* [41a]; *Zajisté pravi vám, že jest větší i povyšnější než prorok a ež mezi všemi, ješto jsú sě z ženského národa narodili, nevstal větší svatého Jana, krstitele božieho...* [51a]; *A to vám za pravdu pravi, ež jest bylo mnoho vdov, žádajíc Heliáše v Židovských vlastech...* [53b]).

Pisarz nie wprowadzał czasownikiem *praviti* słów wypowiedzianych przez postaci biorące udział w opisywanych przezeń wydarzeniach, wybierał inne czasowniki mówienia (o czym dalej)¹¹.

Znacznie rzadziej, przytaczając teologów, sięgał pisarz ŽKP po konstrukcje z innymi czasownikami. Drugim najczęściej używanym przez niego w funkcji wprowadzania objaśnienia jest *psáti* ‘psát; malovat’ (np. *Protož svatý Bernart o ní píše*: „Ó, předostojná, přechistá, ó, nebeská všeho světa světlosti Maria...” [19b], *Neb jakžto píše Origenes, co sě jest při božieho Syna porození svatýňsky dalo, to jest bylo před diáblem tajno...* [21a–21b]). Część przytoczeń została wprowadzona dwiema formami czasownikowymi: *verbum dicendi* (*scribendi*) w 3 os. l. poj. czasu teraźniejszego oraz przyłączonym do całej frazy spójnikiem *a* imiesłowem czasu teraźniejszego czasownika *řéci* (najczęściej w rodzaju męskim)¹², np.:

Tak o ní **píše** Maximius biskup a **řka**: „Od tebe, matko milá [...]”. [20a]

Pronežto j’u svatý Augustin **chválí a řka**: [21b]

K tomu **otpovědá** svatý otec Remigius a **řka**: [23b]

¹⁰ Sytuacje „mówienia o mówieniu” (przytoczenie w przytoczeniu) to także najczęstsze miejsca, w których w omawianej narracji biblijno-apokryficznej w ogóle pojawia się mowa zależna.

¹¹ Odnotowano tylko jedno odstępstwo od tej reguły: na k. 53a pojawia się zdanie wprowadzające cytaty: *A zatiem ta žena pravila a řkuc*.

¹² Konstrukcja ta szerzej zostanie omówiona dalej.

Kilkakrotnie zupełnie pomija pisarz ŻKP wyrazy oznaczające mówienie lub pisanie i wprowadzając przytoczenie, sięga po czasowniki ze sfery mentalnej. Sporadycznie przytoczeniu słów autorytetu kościelnego towarzyszą dodatkowe sygnały przytoczenia, takie jak odesłanie deiktyczne w przód, następujące po konstrukcji z czasownikiem z komponentem werbalnym, np.:

O nemž svatý Řehoř všiej svatěj cirkvi **zpievati ustavil v tato slova**: „Toť jest ten den, jenžto jest sám hospodin učinil, dnes jest hospodin vezřel na svého lidu strast a vykúpenie poslán [11a–11b]

Część przytoczeń w obudowie metatekstowej nie ma *verbum dicendi/scribendi* w formie osobowej, a imiesłów bierny czasu przeszłego, jak w zwrocie *nalezti psáno*¹³, który dodatkowo podkreśla dystans autora ŻKP do wprowadzanej treści:

Svatý Jeroným **nalezl psáno, jež Joachym z Galilejské vlasti z města Nazaret pojal sobě hospodynĭ**, jiejžto jmě Anna bieše. [1b]

Co jest po svém narození Maria činila až do svého otdanie, **o tom svatý Jeroným nalazl psáno**: „To svatě dietě když tři léta bieše, do chrama ji božieho Joachym a Anna s obětí přivedli, a jež bieše k uoltári po pětínádst stupních jíti [...]”. [4b]

Kak jest to byl čas dluhý? O tom píše svatý Jeroným, ež svatý Epiphanius, řečský mudřec, **nalezl** v starých knihách i poslal do Cypra svatému Janu Kryzostomovi, **tu takto psáno bieše**: „Tobě, mistře Kryzostome svatý, znamenitú věč piši, jež sem nalezl v jedněch starých knihách na vschod sluncě nalezených počet let ot počátka světa až do nynějčích časův [...]”. [6b]

Pisarz ŻKP zwłaszcza w części drugiej swojego dzieła rzadko odbiega od przekazu ewangelijnego; także w części pierwszej najczęściej podaje, skąd czerpie wiedzę o jakimś wydarzeniu bądź kto je komentował. Kiedy zatem autor źródła ujawnia, że sam przejawia informacje za kimś, pisarz ŻKP stosuje np. omówiony wyżej zwrot. Konstrukcje z imiesłowem *psáno* właściwe są także wprowadzaniu cytatów z Pisma Świętego.

Niektóre komentarze wprowadzone zostają z użyciem spójnika *ež/jež*:

Byla také u jedenĭ, u pitĭ i u spanĭ skrovná, **kalžto o niej svatý Ambrož v knihách O děviciach piše, jež** jedla a pila ne pro ijednu chut ani rozkoš, ale jen pro svého života posílení [...]”. [5a]

Przykład ten stanowi świadectwo procesu coraz ściślejszego wiązania składniowego cytowanej wypowiedzi poprzez wprowadzanie jej spójnikiem podrzędnym. Same komentarze autorytetów kościelnych dotyczące postaci lub słów Maryi, Jezusa etc. (źródła, z których mógł korzystać twórca czeskiej narracji) często są pisane w 3 os. l.poj. Zaimplementowanie ich do narracji nie wymaga uzgadniania form zaimków czy czasowników w przytaczanym przez pisarza tekście. Spójnik *ež/jež*, podobnie jak staropolski spójnik *iž/iže*, mógł w tekstach dawnych wprowadzać zarówno mowę zależną, jak i niezależną (o staropolskim spójniku *iže* zob. Stryniak 1980: 424–425, Ziółkowska 2016: 119–121)¹⁴, trudno zatem jednoznacznie orzec, że w tego typu wypadkach pojawia się mowa zależna.

¹³ Pojawia się także zwrot *nalezti v knihach* z czasownikiem w formie osobowej.

¹⁴ Jak zauważono w odniesieniu do materiału staropolskiego: „Należy podkreślić, że w wypadku, gdy zdania zestawione zawierają różne podmioty, oraz gdy podmiot zdania pierwszego nie zajmuje pozycji dopełnienia

Warto zaznaczyć, że nieliczne są w czeskim apokryfie sytuacje takie jak opisana wyżej, gdy informacja o atrybucji wprowadzona zostaje wewnątrz samego przytoczenia pisma i można ją interpretować jako dopowiedzenie¹⁵.

2.1.1.2. Pismo Święte – komentarz do opisywanych wydarzeń

Komentując wydarzenia ewangeliczne, pisarz ŽKP przytacza fragmenty Starego i Nowego Testamentu. Wydaje się, że inaczej niż w wypadku cytowania autorytetów kościelnych, nie wypracował tu głównego schematu (schematów) obudowania wprowadzanego tekstu, zamiennie stosuje natomiast kilka konstrukcji, np.:

jakžto / o tem / tu to etc. + strona bierna z imiesłowem biernym czasu przeszłego utworzonym od *verbum dicendi/scribendi*, np.:

Toť jest ta boží vzvolenicě Otcem bohem předpověděná, **jakžto jest pisáno** u prvých Mojžíšových knihách knih. **Tu jest tak řečeno** pekelnému hadu: „Nepříezn učini mezi tebú a mezi ženú, tať ztroskotá hlavu tvú”. [3a]

jakžto / o tem / tu to + *verbum dicendi/scribendi* w formie osobowej, np.:

Jakžto svatě Písmo píše, že pro hříech naše prvě mateře Evy a našeho otcě prvněho Adama všeho světa národ lidský upadl bieše ot boží milosti tak velmi i tak daleko, jakž nelž bieše nikomu spasenu býti. [6b]

różnego typu konstrukcje z dwoma czasownikami mówienia (jako najbardziej właściwe wprowadzaniu przytoczeń fabularnych, zostaną omówione w następnym podrozdziale), np.:

A nadto ktož by jim o božě a o svatých četl nebo pravil, toho mrzkost mají a netolik ot toho sami běžie, ale i jiným překážějí, toho nevěduc, co jest Ježíš ve Čtení **řekl, mluvě** k buohu Otcí: „Skryl si, točíš zatajil, svatého Pisma duostojenství před mudrci světa tohoto a zjěvil jě malichným [...]”. [1a]

Podlé toho rozuma **mluví** múdry Šalomún a **řka**: „Lepí jest člověk pokorný než muž silný”. [31b]

Druhý prorok **voláše a řka**: „Ó, kde j slovo boží, přid‘ k nám!” Třetí prorok **voláše a řka**: „Ě, hospodine, by prolomě nebesa i sstúpil k nám!”. [7a]

Licoměrníci, dobřě o vás **prorokoval** Isaiáš a **řka**: Tento lid usty mě čtí, ale srdce jich daleko jest ote mne. [58a]

konstrukcje z jednym *verbum dicendi/scribendi* w formie osobowej lub zwrotnej, np.:

w zdaniu drugim, trudno stwierdzić, że względu na brak sygnałów delimitacji tekstu, czy mamy do czynienia już z uporządkowaniem formalnym, czy jeszcze z zestawieniem, np. *Pilat im rzekl, iže podług rzymskiego obyčaja nikt ni ma osqdzon býć, alež naň będzie žalowano*”. (Mika, Słoboda 2015: 148).

¹⁵ Taka składnia właściwa jest raczej miejscom, w których pisarz, relacjonując fabułę, podaje, w której Ewangelii dane wydarzenie zostało opisane (np. k. 29b: *Potom, jakž píše svatý Lukáš ewanjelista, když byl Ježíš let dvanáste vstár, šel s svú matkú a s svatým Ozěpem do Jerusalema na hody podle obyčaje Starého zákona, a ten hod tráše osm dní*).

A jakžto svatý Jeroným v jedněch starých knihách nalezl, v tu hodinu Maria čtieše svatého Isaiaše proročstvie. **Tu ješto sě píše:** „Aj toť halma, točiš dievka počne i porodí syna, jemužto jmě bude Emanuel, točiš buoh s námi”. [10b]

David prorok **tak voláše:** „Ó, milý hospodine, kak je to, ež tvé slovo na věky v nebesiech přebývá!”. [6b]

dopowiedzenie/wyjaśnienie jakiejś informacji dotyczącej konkretnego słowa, wprowadzone zaraz po nim konstrukcją typu *o němžto sě zmieniye / o němžto sě čte*:

Mezitiem také v tom městě Kafarnaum byl jest jeden jakžto knieže, **o němžto sě zmieniye** svatého Jana Čtenie, ež jměl pod sebu sto rytieřův, proněžto latíně slul centurio. [42b]

Także w wypadku komentarzy mających swoje źródło w Piśmie Świętym przytoczenia najczęściej mają charakter mowy niezależnej. Rzadziej pojawiają się sytuacje zbliżone do omawianej w punkcie 2.1.1.1. – po spójniku podrzędnym *ež/jež*, wskazującym na ściślejsze wiązanie składniowe cytowanej wypowiedzi, następuje wypowiedź trzecioosobowa (formy zaimków i czasowników pozostają takie, jak w przywoływanym tekście Pisma).

2.1.2. Tekst mówiony w narracji

Najliczniejszą grupę przytoczeń stanowią cytaty wplecione w narrację – słowa wypowiedziane przez postaci opisane w Ewangeliach. Jak wspomniano wcześniej, także i tu (poza wypadkami „mówienia o mówieniu”) dominuje mowa niezależna, implementowana przez *verba dicendi* bez innych formalnych wykładników sygnalizujących wprowadzenie cudzej mowy, takich jak *ež*. Znacznie rzadziej w narracji występują wyrazy nazywające akty mówienia (czasowniki, rzeczowniki odczasownikowe), np. *Tehda sě opět jemu anděl zjevil a řka a prikazuje, aby šel do města Nazareta* [k. 28b].

Najczęściej stosowanym przez pisarza ŻKP czasownikiem mówienia jest *řeci*, występujący w różnych strukturach i formach gramatycznych.

Najliczniej występującymi konstrukcjami wprowadzającymi przytoczenie słów opisywanych postaci są konstrukcje z dwoma czasownikowymi formami mówienia, które Danuta Bieńkowska (2002), opisując materiał polski, nazywa pleonastycznymi:

Dla polszczyzny staro- i średniopolskich przekładów charakterystyczna jest szczególnie wysoka frekwencja imiesłowowych równoważników zdania. Wydaje się, iż w drugiej połowie XVI w. konstrukcja ta była już stylistycznie nacechowana – była wyznacznikiem polszczyzny pisanej, literackiej, zmiennym zwłaszcza dla tekstów tłumaczonych z łaciny. [...] Charakterystyczna jest zwłaszcza obecność nieodmiennego imiesłowu w połączeniu lub bliskim sąsiedztwie z czasownikiem bliskoznacznym, a nawet pochodzącym od tego samego tematu – tym samym powstawała konstrukcja składniowa – z punktu widzenia polskiej gramatyki – pleonastyczna (Bieńkowska 2002: 119).

Autorka zauważa także, że zarówno w staropolskich, jak i średniopolskich przekładach Ewangelii częsta jest obecność konstrukcji: *verbum finitum dicendi / scribendi + participium praesentis activi* (czasownik oznaczający mówienie/pisanie w formie osobowej w połączeniu z imiesłowem przysłówkowym współczesnym, np. *mówił rzekąc, prosili*

mówiąc) (Bieńkowska 2002: 120). Genezy tej konstrukcji w tekstach polskich upatruje się w kalkowaniu przez tłumaczy odpowiednich miejsc podstawy łacińskiej. Ich obecność w Wulgacie to z kolei odwzorowanie konstrukcji właściwych językom semickim (Carmignac 1987: 519; Wolniewicz 1994: 22; Bieńkowska 2002: 119). Tę wyrazistą cechę stylu biblijnego łatwo zauważyć także w XIV-wiecznym tekście czeskim. Jako *participium praesentis activi* w całym tekście występuje przyłączany spójnikiem *a* imiesłów czynny czasu teraźniejszego *řka* (imiesłów najczęściej używanego w całym ŽKP czasownika *řeci*). Imiesłów ten łączy się przede wszystkim z czasownikami mówienia lub nazywającymi mówienie, np.:

A když tu několiko dní přebýváše, tehda v jednu hodinu anděl buoží u velikéj světlosti jemu se zjěvil i **promluvil** k němu **a řka**: „Nežásaj se, jež mě vidíš, jáť sem anděl buoží k tobě poslán, ať bych zvěstoval a tobě pověděl, jež sú tvé prosby uslyšány a tvé almužny před hospodinem vzácně přijaty [...]”. [1b]

Tehda hospodin, jenžto nechce smrti hříšného, **otpověděl** skrzě Mojžíše **a řka**: „Viděv, viděl sem velikú strast i núzi lidu mého i sstúpil sem”. [8b]

K tomu jí anděl **otpověděl a řka**: „Duch svatě vstúpi v tě a moc najvyššieho zasloní tobě.” [14a] **Otěžtiž** jeho srdečným otázaním **a řka**: Milý hospodine, kam jdeš tak osaměv? [32b]

A to jest proto učinil, ež jest potom jiné učil i **kázal a řka**: „Když budeš pozván na svatbu, posad se na najnižším místě [...]”. [37b]

Mezi nimižto jeden malomocný přišed před Ježíše, jemu **se pomodlil a řka**: „Hospodine, chceš li, můžeš mě zčistiti”. [42b]

To uslyšav centurio, **vskázal** Ježíšovi **a řka**: „Hospodine, nejsem důstojen, aby pod mů střechu všel, ale rci jen slovem a inhed uzdraven bude pacholček můj”. [43a]

A když se lidé okolo něho sebrachu, **poče** k nim Ježíš **mluviti a řka**: „Narod tento, národ nepravý jest [...]”. [46b]

A tu jsa, **otázal** svých učenníkův **a řka**: „Koho jimají lidé za syna člověčieho?”. [60a]

A když otdať vstavše, dolův s hory šli, **přikázal** jim hospodin **a řka**: „Tohto vidění nikomu nepravte, dokad syn člověčí z mrtvých nevstane”. [60b]

Tehda ta panenka vyšedši, **pověděla** mateři svéj **a řkúc**: „Co budu prositi?” [51b]

A z toho sboru lidského, když jsú uslyšeli tu řeč jeho, mezi sebou **promlúváchu a řkúc**: „Zajisté to jest prorok”. [59b]

Odpověděchu jemu **a řkúc**: „A zda jsi ty také z Galilejské vlasti?” [60a]

Proněžto tak mezi sebou **mluviechu a řkúc**: „Však jest toto Ježíš, syn Jozefův, jehožto jsmy otcě i matku znali, kakž tehda tuto praví: Pošel sem z nebes?” [56b–57a]

Tehda Židé **otázachu** Ježíše **a řkúc**: „Můž li to správně v sobotní den v zasvěcený komu z nemoci spomoci?” [54a]

Pisarz najczęściej korzysta z określonego zbioru *verba dicendi*, które stosuje w omawianej konstrukcji – są to przede wszystkim *mluviti* (oraz jego derywaty, jak *promluviti*, *přimluviti*) i *otpověděti*, rzadziej *volati*, *kázati* (oraz derywaty, np. *přikázati*), *otázati* ‘pytać’, *prosi* i inne. Czasem w konstrukcji z imiesłowem występuje czasownik ze sfery umysłowej, np. na karcie 6a:

Mezi nimižto byl jeden z národa krále Dávída, jemužto jmě bylo Josef, muž všie cti plný, ten v sobě **pomyslil a řka**: „Neslušie mně starému tak mladé děvčice pojieti”. [6a]

Takich przykładów jest jednak znacznie mniej. Gdziekolwiek pojawia się także konstrukcja z czasownikiem mówienia i przyłączonym imiesłowem czynnym czasu przeszłego I:

Po těch časiech Milosrdie před buoh přědstúpivši i poče pokorně **mluviti a řkuci**: „Vizi, milý hospodine, jež sě prvé rady své Pravednosti již dlúho držíš, pronežto sě na své stvoření velmi hněváš”. [8a]

To licoměrnici uslyševše, počechu mezi sebú **vrtrati a řkúce**: „Tento člověk proti bohu hýří, neb jediný sám buoh můž hřiechy odpustiti”. [43b]

Dopiero drugim pod względem frekwencji sposobem wprowadzania cytatu jest poprzeczenie go tylko osobową formą czasownika (najczęściej jest to czasownik w 3 os. czasu przeszłego prostego).

Także i tu pisarz stosuje konsekwentnie kilka głównych czasowników; jak pisałam, najczęściej sięga po leksem *řeci*, np.:

Také jie anděl **řekl**: „Buoh s tébu”. [12]

A také proto jest to ušinił, aby Židóm přičiny nedal o sobě mluviti, jižto by byli inhed **řekli**: „Aj, toť člověk, jenž bohem ustaveného zákona nechce držěti”. [22b]

A potom o některěj hodině mile jemu v oči vzezřěvši, **řekla**: „Synu, i co s to nám učinil, tak ted' já a takik tvój s žalostivú bolestí hledali smy tebe!”. [30b]

A tu Ježíš uzřev jich vieru, k nemocnímu **řekl**: „Otpuščeni jsú tobě hřeši”. [43b]

K němužto **řechu** bratřie jeho: „Přějdi odsad do Židovské vlasti, aby také tvoji učenníci viděli skutky tvé, jakžto činiš, neb nikte tajně nic nečiní, ale hledá teho, aby zjevny byly”. [58b]

K tomu sluhy **řechu**: „Nikda jest tak nemluvil člověk, jako člověk tento”. [59b]

Innymi stosowanymi przez pisarza ŻKP w tej funkcji czasownikami są przede wszystkim *odpověděti* ‘odepřiti’, *vecěti* ‘ndk. říci, praviti’, *dietí* ‘ned. dít, říkat’, choć sporadycznie pojawiają się także inne:

K tomu hospodin **otpovědě**: „Gabriel, jakež s viděl Mojžiesšov keř na púšči [...]”. [10a–10b]

Slyšmy, co jest k tomu anděl odpověděl: „To vědě, hospodine, jež uzdraviti nedostatky přirozené, rušiti nemocná utrpenie a mdlého života údy k svéj navrátiti síle, bezdětinstva starost ku přirozenému plodu navrátiti”. [10a]

V tu tak přěžádúci hodinu Matka božie pokorně **vecě**: „Aj tot' dievka božie, staň mi sě podlé slova tvého”. [14b]

Na něžto sě on mile ozřěv, k nim **vecě**: „Co hledáte?” [34b]

Zatím přistúpili k němu zjevni hřešníci i jiní hřešní, chtiec jeho slyšeti. Z něhožto vrtrati licoměrnici a starosty židovské: „Aj tot' tento hřešné přijíma a jie s nimi”. [66a]

A to i **diechu**: „Co jest to, ješto die namále?” [92b]

Oni **vzvolachu**: „Ukřižij jeho”. [99a]

Druzí **diechu**: „Toto jest Kristus“. A mezitiem někteří **diechu**: „A zdali z Galilejské vlasti Kristus má přijíti?” [59b]

Rzadziej w opisywanym materiale pojawiają się konstrukcje:

- ze stroną bierną, np.:

Slyšeli ste, **ež jest řečeno dávno starým**: Budeš milovati bližního svého a budeš nenáviděti nepřitele svého. [39b]

- z czasownikiem ze sfery mentalnej (najczęściej *mysleti*), np.:

A tu sě před hostmi zastyděvši, hlavu k zemi poklonivši, jako prožieti nesmějíc, skrzě vše pozvané hosti prošeďši, k Ježíšovým nohám padla, v srdci sobě pro své hříechy zakrútivši, svých sě zjevných činův stydieci, počě lkajíc, všecka sě sžímajíc, horkými slzami **plakati a takto v sobě myslěci**: „Hospodine můj milý, já, nade vše hříšne hříšná [...]”. [47a–47b]¹⁶

- z odesłaniem deiktycznym w przód (por. Pisarkowa 1978: 14) – np. wyrażeniem *tato slova*, czasem w połączeniu z czasownikiem:

V tu hodinu na matku Ježíš vezřev i počě slziti i **vecě** Mariji Mandaleně i k ápostolom i k jiným Marijím, ješto tu biechu, **tato slova**: „Libo mi jest, jakž prosíte”. [87b]

Opisując dane wydarzenie, pisarz nie różnicuje czasowników mówienia wprowadzających kolejne cytaty – przeciwnie, często kolejne kwestie wprowadzane są tym samym, np. na k. 63a i do połowy karty 63b podczas opisu jednej sytuacji 14 razy (w tym 7 razy z rzędu) cytat wprowadzony zostaje przez osobową formę *vecě* na ogółem 18 konstrukcji wprowadzających przytoczenie (jeśli nie liczyć czasowników mówienia pojawiających się w samych cytatach).

Czasem w zdaniu wprowadzającym przytoczenie zamiast konstrukcji z wyrazem nazywającym akt mowy pojawia się konstrukcja opisująca dwie czynności – angażujące mowę i słuch bądź tylko słuch (zwłaszcza gdy postacią przemawiającą jest Bóg), np.:

V nižto hodinu znamenitě slovutným činem zjevila sě svatému Janu Trojicě svatá, Syna božieho pokrstil, **hlas Otcě boha z nebes uslyšal a řkuce**: „Tedť jest syn můj milý, v němžto mi sě jest dobře slíbilo, jeho poslúchajte”. [33a]

A v túž hodinu to svatý Petr mluvieše, **v túž hodinu uslyšan jest hlas ot boha Otcě** jakžto trúba hlúčna **a řka**: „Tedť jest syn můj milý, v jemžto mi sě jest slíbilo”. [60b]

Rzadko wprowadza pisarz mowę niezależną bez poprzedzenia cytatu czasownikiem mówienia, za to po konstrukcji z mową zależną.

Pisarz ŽKP (inaczej niż Opec, o czym dalej) niemal nie sięga po mowę zależną w sytuacjach innych niż „mówienie o mówieniu”¹⁷. Choćby karty 50b, 53b i 60a pokazują jednakże, że w miejscach, w których w narracji bez wątplenia pojawia się mowa zależna, pisarz przeprowadzał pełną transpozycję czasu, trybu i osoby:

Zatím přišedše k němu ti jistí toho města lidé, **počechu jeho prositi, aby s nimi přěbyl**. [53b]

¹⁶ W omawianym wypadku mamy do czynienia także z czasownikiem mającym w sobie komponent werbalny (*plakati*).

¹⁷ Nawet w tego typu miejscach – podobnie jak jest w Ewangeliach – w cytacie umieszcza często mowę niezależną.

Tehda **zapověděl** učenníkóm svým, **aby nikomu nepravili, ež jest on Kristus**. A inhed jim od toho času **poča zjevovati, ež jmá jíti do Jeruzalema** a tu mnoho trpěti od starst a kniežat židovských a tu smrt vziati a třetí den z mrtvých vstáti. [60a]

A když tu řeč Ježíš domluvi, **přikáza jim, aby šli odtad kázat a učit** po rozličných městech. [50b]

Odnutowano tylko jedno poświadczenie stanu pośredniego na karcie 53b; mimo wprowadzenia przez pisarza spójnika zapowiadającego przytoczenie w postaci mowy zależnej: *ež*, przytoczenie sformułowane zostało w mowie niezależnej:

I ostal u nich ta dva dni a potom velím více jich uvěřilo pro jeho svatě kázanie i mluviechu tej ženě **a řkúc, ež już ne pro tvů řeč věříme, neb już sami jsme slyšeli i vieme, ež jest to Spasitel** všeho světa. [53b]¹⁸

Niewykluczone, że przyczyną pojawienia się po spójniku mowy niezależnej jest w tym wypadku jej obecność w odpowiednim miejscu Pisma Świętego bądź też medytacyjny charakter całości – słowa „sami jsme slyšeli i vieme, ež jest to Spasitel všeho světa” mogą wprowadzać pewnego rodzaju utożsamienie czytelników ŻPK z Samarytanami, którzy uwierzyli.

Najpewniej jednak mamy tu do czynienia ze stanem, który Tomasz Mika i Agnieszka Słoboda w odniesieniu do polszczyzny opisują następująco:

[Mowa zależna] wymaga uzgodnienia perspektywy komunikacyjnej zestawianych zdań. Uzgodnienie to jest warunkiem zaistnienia wypowiedzenia złożonego. W wypadku mowy niezależnej, która – jak sama nazwa wskazuje – polega na przytoczeniu wypowiedzi i jest włączona w strukturę tekstu na zasadzie apozycji, każde zdanie przekazuje odmienną, właściwą różnym nadawcom perspektywę [...].

Oddziaływanie schematu składniowego opartego na czasownikach mówienia prowadzi do powstania zdań złożonych o strukturze nadrzędno-podrzędnej. W średniowiecznych tekstach obserwujemy licznie poświadczony etap pośredni, gdy do formalnego uzgodnienia jeszcze nie dochodzi, ale pojawia się już formalny wykładnik zespolenia w postaci spójnika, np.:

A takto więc święty anjoł jest{ci} on k n<i>m tako rzekl był, iže nie bojcie się wy niczego, s toć wam zaprawdę wielkie wiesiele powiedam, coźci ono będzie wszystkiemu ludu na zbawienie (Kgn 176v). (Mika, Słoboda 2015: 147)

– wydaje się, że spostrzeżenie to można rozszerzyć także na inne języki słowiańskie.

W cytatach, w sytuacji „mówienia o mówieniu”, w ŻKP pojawiają się różne sposoby wprowadzania przytoczenia – w tym etap pośredni (por. ostatni przykład):

I pověděl knim Ježíš toto podobenství a řka: „Jeden člověk jmějieše jeden strom v svéj vinnici a přišed i poče hledati ovoce na něm, i nalezl. **Pronežto vinařovi řekl:** Až toť už tři léta jsů, jakž přicházím, hledajě ovoce na tomto fíkovém stromě, a nalezají, a protož porub jej, neb

¹⁸ Wulgata podaje w tym miejscu w mowie niezależnej: „Et mulieri dicebant: Quia jam non propter tuam loquelam credimus: ipsi enim audivimus, et scimus quia hic est vere Salvator mundi”. Oczywiście nie można wykluczyć, że pisarz dysponował redakcją miejscami odbiegającą od kanonicznej, ustalenie przyczyn tego odstępstwa nie jest celem artykułu.

i co zemi darmo zaměstnává. **K němužto vinař vecě:** Pane, nechaj jeho tak ješče tohoto léta, dokadť jeho neokopaji a neohnoji, poneše li ovoce, necháš jeho tak, pali neponese, srúbíš jej”. [72a–72b]

A já **vám pravi**, ež ani král Šalomún jsa ve vši chvále svéj tak byl oděn jako jeden z těchto květův [...]. [40b]

Odtád Ježíš poslal svatého Petra a Filipa a řka: „Jděte do hradu, točíš do Jeruzalema města, ješto proti vám jest, a tu inhed naleznete oslici přivázanú a oslátko s ní, odviežíc pšived’tež mi. Pakli vám kto co die, **rcěte, ež náš hospodin toho potřebuje**, a inhed jě pustí”. [76a]

Oczywiście powyższy przegląd nie wyczerpuje wszystkich wariantów wprowadzania przytoczeń w czeskiej narracji biblijno-apokryficznej, ale prezentuje typy pojawiające się najczęściej, a także wybory stylistyczne autora pierwowpisu. Dla uzyskania pełnego obrazu składni przytoczenia w ŻKP należałoby ponadto porównać opisane konstrukcje z najstarszego odpisu z późniejszymi redakcjami.

2.2. *Žywot Pana Jezu Krysta wobec Života Krista Pána*

Tak zarysowany przegląd stanowić będzie tło porównawcze dla analizy najstarszego zachowanego wydania *Žywota Pana Jezu Krysta* Baltazara Opeca (1522). Proporcje cytatów i elementów medytacyjnych są w wypadku tego tekstu inne – o ile o ŻKP można pisać jako o składającym się w znacznej mierze z przytoczeń, o tyle w ŻPK równie znaczącą rolę grają modlitwy oraz zwroty do czytelnika, liczniejsze niż w czeskim apokryfie. Mniej jest natomiast odwołań do autorytetów kościelnych, a z tych obecnych większość została przejęta za źródłami (np. MVC).

Kwestię przytoczeń fabularnych w ŻPK dobrze ilustruje fragment rozdziału *Piotrowe zaprzenie*:

Gdy z Ogrojca Jezusa wywiedziono, Piotr z daleka z bojaźni naśladował Jezusa miłego, którego Jan puścić do Annasza kazał, bo sie tam znał. Dziewka jedna, gdy Piotra grzejącego sie u ognia użrzała, z lutości k niemu **rzekla: „I ty też snać niebože byleš z Jezusem w ogrodzie?”** Piotr, gdy to usłyszał, natychmiast **zapr<=>al: „Nie wiem dziewko, co mowisz”**. Potem u Kajfasza takież mu **rzekl niektory, iżby on byl** jeden z roty Jezusowej. Piotr, slyszac to, lepak **zaprzał, mowiac iż go jako żyw nie znał**. On mu **rzekl: „Co przysz, niebože**, wszakom ja ciebie widział s nim w Ogrodzie i twoja mowa ciebie wydaje, boš z Galilej”. Tedy Piotr **naczał sie przysięgać i przeklinać, mowiac: „Daj bych ja zdechl** nagle, bych byl w głębokim piekle, daj bych zlą śmiercią zginął, jeslim ja kiedy tego Jezusa znał”. Wtenczas kur zapiał, a Krystus miły na Piotra łaskawie weźrzał. I rozpamiętał Piotr Krystusowe **słowa, ktore mu Krystus rzekl, iż „Pirwej niż dvojcy kur zapoje, trzykroć zaprzysz sie mnie”**. [N4–N4v]

W całym tekście mowa niezależna występuje obok zależnej oraz struktur, w których centralną pozycję zajmują czasowniki i rzeczowniki odczasownikowe nazywające akty mówienia.

Sposoby wyrażania aktów mowy w ŻPK stanowią mozaikę ułożoną z elementów powstałych na różnych etapach strukturyzacji języka: od mowy niezależnej pochodzenia oralnego (bez wskaźników zapowiedzenia oraz ze wskaźnikami leksykalnymi), poprzez opisa-

ny w punkcie 2.1.2 etap pośredni, aż do konstrukcji hipotaktycznych np. ze zdaniem dopełnieniowym wprowadzonymi zaimkami pytajnymi lub partykułami albo też zdań prostych ze skondensowaną treścią.

Mowa niezależna wprowadzana jest na kilka sposobów o zbliżonej częstotliwości wystąpienia. Cytat wprowadzony jest zatem przede wszystkim:

- osobowymi formami czasownika, najczęściej w czasie przeszłym prostym:

Przełoż, gdy na swadźbie trąbienie, śpiewanie i gędźby rozmaite słyszała, nabożnem sercem **mowila**: „Serce moje i też ciało moje, miły Panie, niechaj nie będzie pokalane, abych nie była zgańbiona”. [A1]

A obróciwszy się ku Matce jego, **rzekł**: „Kiedy uźrżysz tego cierpieć, tedy twoją duszę miecz boleści przejdzie”. [D1]

A on **odpowiedział**: „Co<ż> jest, iżście mnie szukali, azaście nie wiedzieli, iż w tych rzeczach, które są Ojca mego niebieskiego muszę być?” [D5]

Drudzy lepak **śpiewali**: „Ten jest, który przyszedł na zbawienie ludu, tenci jest zbawienie nasze i odkupienie izraelskie, temu tronowie i państwa służą”. [H3]

- konstrukcjami z *verbum finitum dicendi/scrubendi* bądź innymi czasownikami oznaczającymi akty werbalne + *participium praesentis activi*, np.:

I dziwowali się temu wszyscy, a padwszy na swe kolana, **chwalili** Boga wszechmocnego, **rzeknąc**: „To jest mąż dostojny, dziwnym znamieniem od Boga wybrany, wierny a prawdziwy sługa boży, tegodla jest dostojen, aby jemu ta dziewica była oddana, która u Boga zasłużyła, aby w to dostojne małżeństwo świętemu temu była oddana, bo ją Bóg uczył wielką chwałą, wysoką cnotą i wszem dostojenstwem [...]”. [A4 v]

Tegodla od świętej Trojce nieś rąco to orędzie, najdziesz ją modląc się Bogu, przystąpiwszy k niej, pocześnie **przepowiedz** jej orędzie niebieskie, **rzekąc**: Zdrowa bądź, miłości pełna, Bog z tobą”. [B1 v]

A z tegoż się oto prorokuje i uznawa, czego jej <Duch> nie **objawił**, **mowiąc**: „Błogosławionaś ty, iż się uwierzyła, bo się w tobie wszystko dopełni, co od Boga tobie orędowno przez anioła”. [B4]

Potym go **chwalił** z ostrości jego żywota, **mowiąc**: I coście wyszli widzieć człowieka miękkiem odzieniem przyodzianego, coś którzy w miękkiem odzieniu chodzą, w krolewskich pałacach mieszkają”. [F1]

A tako więcej wierzyli Mistrzowi swemu, niżli sami sobie, a dlatego, bojąc się, poczęli jeden po drugim **mówić**, **wymawiając się**: „Azalim ja, miły Panie?”. [K6 v]

Począł im **kazanie działać**, pełne słodkości i miłości, **rzeknąc**: „Synackowie moi mili, jeszcze przez mały czas będę z wami, cusz aliz do godny śmierci mojej, w krewkości ciała, ale po zmartwychwstaniu będę s wami w uwielbionym ciele przez czterdzieści dni”. [L1]

Choć i w ŻPK najczęściej stosowanym czasownikiem mówienia jest *rzec*, oprócz *rzekac* i *rzeknąc* w konstrukcji tej występują także (rzadziej) dawne imiesłowy czynne czasu teraźniejszego (lub przeszłego) innych czasowników, np. *mówić*¹⁹. Participia, inaczej niż w ŻKP, przyłączane są niemal zawsze bezspójnikowo. Opec znacznie częściej niż pisarz

¹⁹ Istnieje też grupa obudowania przytoczeń, w których elementy te występują w innej kolejności: najpierw następuje *participium*, dopiero później *verbum dicendi*, np. na k. H1: *A tam, radząc się, mówili: „Co czynimy?”* lub H5: *Odpowiadząc im, miły Jezus rzekł: „Spytam ja też was jednego słowa, jestli mi to powiecie, ja też wam powiem, którą to mocą czynię”*.

ŻKP, posługując się tą strukturą, sięga po czasowniki nazywające różne akty mowy (*pozdrowić, modlić się, śpiewać, posłać, pytać, odmawiać, prosić* etc.).

Nierzadko *verbum dicendi* zastąpione zostaje przez czasownik myślenia (np. *A oni poczęli myśleć między sobą, rzekąc: „Rzeczeli kto s nas: z nieba, rzecze nam, a czemuście mu nie wierzyli, a rzeczemyl: od ludzi, bojemy sie tłuszczej, by nas nie ukamionowali, bo wszyscy mieli świętego Jana za proroka”* [H5]; *Widząc to, zwolennicy Jezusa dziwowali sie temu barzo, rzekąc: „Ach, jako rychło uschło”* [H5]).

Występują również konstrukcje z połączonymi spójnikowo lub bezspójnikowo czasownikami mówienia w czasie przeszłym prostym; najczęściej z czasownikiem *odpowiedzieć*, np: *Odpowiedział miły Jezus i rzekł: „Moja nauka nie jest moja, ale tego, który mię posłał”* [G5 v]. W takich wypadkach drugi czasownik mówienia zostaje przyłączony spójnikiem *i*.

Zdarza się także, że Opec tworzy ramę przytoczenia dawnymi imiesłowami czynnymi czasu teraźniejszego utworzonymi od *verbum dicendi*, przyłączanymi bezspójnikowo do czasowników nienazywających aktów mówienia: *Mógł anioł wziąć onę sukienkę i ukazać ją Bogu Ojcu, rzeknąc: „Oglądaj, Boże Ojcze, sukienkę Syna twojego, patrz, jako pilnie pełni, na cześć go posłał, iżęć sie poci”* [M1 v], *Potym Matuchna z wielkim weselim Synaczka podniosła, a wzięwszy od Jozefa przyczzerzone ptaki, też je oferowała z nabożeństwem, rzekąc: „Racz, Boże niebieski, ten dar ubogi przyjąć łaskawie od Syna twego milego, który tobie dziś przez mię, służebniczkę swoją, ofiaruje”* [D1–D1v], są to jednak sytuacje rzadsze.

- mowa niezależna zostaje wprowadzona czasownikiem w pierwszej osobie bezpośrednio po konstrukcji z mową zależną, bez żadnego dodatkowego wskaźnika językowego, np.:

Potym, westchnąwszy ku Bogu, onym księżętom **odpowiedziała, mówiąc, iżęby już Bogu czystość ślubila. „A innego oblubieńca nadeń mieć nie chcę**, bo onego samego nade wszystko stworzenie miłuję, tegodla moję czystość jemum poślubiła, a nadeń inego męża nie chcę poznać, ale sie jemu czysta i błogosławiona chcę chować, bo mej obietnice przełomić nie mogę”. [A3]²⁰

- wyraz nazywający akt mówienia (czasownik, rzeczownik) umieszczony zostaje w tytule rozdziału i stanowi jedyny językowy sygnał wprowadzenia cytatu, np.:

Panny Maryjej wtora **prośba**

„Gdy tak mój miły Synu, jako prorocy prorokowali, umrzeć chcesz, proszę cię, wysłuchaj mie w tym, ale niechać ja będę cierpieć za cię”. Jezus matce odpowiedział, iż to być nie może, mówiąc, iżby ona Bogu Ojcu nie dosyć uczyniła za człowieka, a to stąd: „Bo kto ma dosyć uczynić za człowieka, musi być Bog wierny i człowiek prawy. Bog, iżby mógł dosyć uczynić, człowiek, iżby mógł cirpieć. Ale ty, miła Matko, tylkoś jest człowiek prawy, przeto cię nie mogę wysłuchać, co nie możesz Bogu Ojcu za zbawienie ludzkie dość uczynić”. [13]

²⁰ W tym wypadku brak także wskaźników graficznych, interpunkcyjnych, choć druk ma dość regularny system interpunkcji retoryczno-intonacyjnej. Analiza interpunkcji kilku pierwszych kart tekstu ciągłego wykazała, że w wypadku wprowadzania mowy niezależnej jej początek i koniec oznaczane były w druku Wietora z 1522 r. kropką i wielką literą. Trudno jednoznacznie orzec, czy w omówionym wyżej wypadku mamy do czynienia z błędem zecerskim lub błędem w przygotowaniu tekstu, czy też z konstrukcją słabiej ustrukturyzowaną, dwupodmiotową.

Równie często, co za pomocą prostej (choć, jak pokazano, obudowanej ramą metatekstową) implementacji cytatu, wprowadza Opec cudzą wypowiedź mową zależną, w pierwszej kolejności posiłkując się spójnikiem *iz(e)*, np.:

Jezus rzecze k niej: „**Dobrześ rzekła, iż nie masz męża**, boś pięć mężów miała i teraz ten, którego masz, nie jest twój mąż”. [F2–F2v]

A gdy było blisko końca godowania, przystąpili słudzy k Jej Miłości, **powiedając, iż wina nie dostaje**. [E3]

Przed wieczorem na gospodzie pytała Panna Jozefa, a on zasie jej **odpowiedział, iż z jej Miłością być go mnił**. [D4]

Tedy zasie głos boski w kościele wszyscy usłyszeli, **rzeknąc, iż tu jeszcze nie przyszedł on nabożny mąż**, sługa boży, którego Bog wybrał k temu dziwu, któremu Bog namienił tę dziewicę dostojną, tuć mieszka w Betlejem syn Jakobow, z pokolenia Juda, imienniem Jozef. [A4]²¹

Wiele jest także przykładów z częściowym ustrukturyzowaniem treści, w których pojawienie się wskaźnika przytoczenia (najczęściej jest to spójnik *iz(e)*) nie pociąga za sobą zmiany czasu, trybu i osoby, lub w których tego typu strukturyzacja występuje tylko w części wypowiedzi np.:

Maryja na to odpowiedziała **mówiąc, iż ona dla tego ślubu nie będzie przekłeta**, bo ta klątwa jest na świeckie i przemijające rzeczy wydana, a nie prze niebieską i wiekuistą rzecz, **dla ktem się ja Panu Bogu poślubiła**. [A3v]

I wyszło z onego miasta wiele ich, co uwierzyło weń dla słow onej niewiasty **dawającej świadectwo o nim, iż „powiedział mi wszystko, comkoli uczyniła”**. [F2]

A onej niewieście mówili, iż już nie prze twą mowę wierzymy, ale iżeśmy sami słyszeli, i wiemy, iż to jest Zbawiciel wszego świata. [F2v–F3]

Zatym kiedy Jezus miły przyszedł, Matuchna ji przywitała i nadobnie obłapiła, tam z Magdaleną i z Martą prosiła, **aby więcej nie chodził do miasta jerozolimskiego, aby tu raczył s nimi pożywać baranka wielkonocnego, prosząc go, aby nie chodził do Jeruzalem na ten czwartek, „bociesmy słyszeli, iż cię grożą, wymyślając na Twą Świętą Miłość rozmaite rzeczy i też męki”**. [I1v]

Na marginesie warto wspomnieć, że informacja o aktach mowy wprowadzana jest także na inne sposoby, nie tylko przytoczeniem. Wiele jest w tekście ŻPK konstrukcji z rzeczownikami odczasownikowymi, jak np. na karcie D3–D3v (**Powiedziałac im była naświetsza panna swe wyjście niektórym sąsiadom, ktore drugim dobrym paniam to rozpowiedziały, bo nie było słuszno, by nagle, jakoby kryjomką, z onego miasteczka wyszli**) lub C6 (**Panna naświetsza, jako pokorna, zapalająca sie cnotliwie, powiedając o dziwnym jego poczęciu, dziwniejszym narodzeniu i wszego Pisma w niem popelnieniu, a oni temu wszystko wierzą i ku wietszej miłości bożej sie rozpalają**), pojawiają się też rzeczowniki opisujące wytwór aktu mowy (**Pan Jezus myśli jego odpowiedział, dając jemu przypowieść o dwu dłużniku, tak iż rozumieć mógł, iżby był wietszy niż prorok, gdy i myśli wiedział, co samemu Boga słusza** [E6]) lub konstrukcje z czasownikiem mówienia i nazywaniem przedmiotu rozmowy (np. **Potym Pan Jezus przepowiedział mękę, którą miał cierpieć** [F6]; **Maryjej też, matuchnie jego, rozmaite dary dali, jako perły i kamienie drogic, rozmawiając**

²¹ Oczywiście ustalenie, czy w pewnych wypadkach mamy do czynienia z przytoczeniem, jest utrudnione.

z Panną o jej miłem, tak bardzo nadobnym Synie, pytając ją obyczają jego poczęcia i tak świętego narodzenia [C4]).

Uwagi teologów oraz do innych miejsc Pisma Świętego wprowadza Opec konstrukcjami zbliżonymi do tych stosowanych przez autora ŻKP. Nie różnicuje jednak tekstu mówionego i pisanego, choć w wypadku komentarzy teologicznych najchętniej wykorzystuje czasownik *mówić* (czasownik ten, jak wykazałam wcześniej, pojawia się także w przytoczeniach słów Jezusa i innych bohaterów *Żywota*). Często posługuje się w tych miejscach składnią podobną jak we wprowadzeniach przytoczeń wypowiedzi opisywanych postaci, dodając wykładniki leksykalne i odsyłacze deiktyczne *tymi słowy*, *ty słowa* etc.:

Przeto **mówił święty Piotr**: „Pod niebem nie masz innego imiona, w którym byśmy mogli być rychlej zbawieni, nad to imię naświetsze Jezus [...]”. [C4v]

O którymże Syna Bożego narodzeniu ubogim **Biernat święty mowi, rzekąc tymi słowy**: „Narodziwszy się na ten świat, Syn Boży nie obrał sobie bogactwa [...]”. [C1]

Tenże święty Biernat **mowi dalej**, wywołając dobroć boską: „O, dziwneż to było narodzenie [...]”. [C1]

Ale co to tamo pisał, **odpowiedza święty Ambroży** w jednej epistole, **iże pisał ty słowa**: „Ziemia ziemię pomawia”. [I1]

Mowi tu święty Jan Złotousty **o tym przeklętym Judaszu, rzeknąc**: „O Judaszu, kupcze przeklęty [...]”. [I4v]

Mowi tu o tym Judaszu święty Augustyn: „O Judaszu przeklęty [...]”. [I5v]

Czasem przy przywołaniu Pisma pojawia się (będąca kalką konstrukcji łacińskiej) struktura ze stroną bierną lub czasownikiem zwrotnym, np.:

A to się wszystko stało, aby się Pismo popeliło, **które było przez Zacharyjasza rzeczone**: „Powiedźcie dziewce Syjon, iźci oto król twój przyszedł tobie ku twemu użytku, cichy a pokorny, siedząc na ośle i na osłicy”. [H3]

Choć częściowo konstrukcje te przejęte zostały z języków tekstów, którymi posiłkował się pisarz (pisząc *memoriter* bądź z księgą przed sobą), powyższe zestawienie najczęściej występujących sposobów wkomponowywania w tekst ŻPKJ cudzej mowy pokazuje bogaty repertuar struktur, jakimi dysponował polski autor dla oddania sytuacji dialogowych i monologowych oraz wprowadzenia komentarzy.

Wnioski

Porównanie sposobów wprowadzania cytatów w dwóch – częściowo opartych na tych samych źródłach (MVC, Ewangelie) – słowiańskich narracjach biblijno-apokryficznych pozwala wysnuć następujące wnioski:

Oba teksty są reprezentantami swoich czasów – powstały na zbliżonym etapie rozwoju dwóch języków wernakularnych, czego dowodem jest współwystępowanie w nich konstrukcji pojawiających się na różnych etapach ustrukturyzowania języka.

ŻKP jest tekstem bardziej nasyconym cytatami niż ŻPKJ – zaobserwować można znaczącą przewagę przytoczeń wprowadzanych mową niezależną. Przytoczenia wypowiedzi

postaci ewangelicznych stanowią zasadniczą tkankę całego tekstu, nad którą nadbudowana została narracja o wydarzeniach, w dużym stopniu uzupełniana przywołaniami pism autorytetów kościelnych.

Wypadki wystąpienia mowy zależnej wykazują jednakże, że pisarz ŻKP potrafił budować struktury nadrzędno-podrzędne wymagające przekształceń w zakresie osoby, czasu i trybu. Najpewniej wybór mowy niezależnej zwłaszcza dla wprowadzania wypowiedzi postaci biorących udział w opisywanych wydarzeniach był celowy – służyć miało to uatrakcyjnieniu tekstu, przybliżeniu go czytelnikowi, ułatwieniu lektury i obrazowania kolejnych scen; z pewnością jednak nie dowodzi trudności z kształtowaniem tekstu w mowie zależnej.

Wydaje się, że tego typu decyzja może być świadectwem pracy pisarza nad tekstem i wyrobienia stylistycznego. Innym argumentem dowodzącym świadomego i celowego kształtowania przezeń języka tekstu byłoby różnicowanie przytoczeń „mówionych” i komentarzy teologicznych (tu przede wszystkim: ograniczenie użycia czasownika *praviti* do przywołań pism autorytetów kościelnych i sytuacji „mówienia o mówieniu” z frazą *právi vám*). Być może narracja służyć miała także jako gotowy materiał kaznodziejski (stąd ograniczanie i skracanie przejmowanych z MVC komentarzy do czytelnika²² oraz gromadzenie komentarzy teologicznych do pewnych wątków).

W inny sposób skomponowany został Opecowy *Żywot Pana Jezu Krysta*; w tym zabytku narracja jest w znacznie większym stopniu przeplatana modlitwami i zwrotami do czytającego; przypuszczalnie przeznaczony był on do samodzielnej lektury. Stopień przepracowania wplatanych do narracji cytatów jest większy niż w wypadku ŻKP – niemal połowa opisów aktów werbalnych ma charakter mowy zależnej wprowadzanej spójnikiem *iz*²³. Mniejsze nasycenie narracji biblijno-apokryficznej nieprzetworzonymi cytatami, mową niezależną, miało najprawdopodobniej kierować uwagę czytelnika nie tyle na słowa postaci, ile na opisywane wydarzenia i ich wymiar duchowy – tym samym uwypuklony został aspekt medytacyjny i modlitewny całości.

Repertuar struktur używanych dla włączenia w główną narrację cudzej mowy jest bogatszy w polskim zabytku; można też wskazać konstrukcje właściwe obu tekstom, choć nieraz różnią się one między sobą (np. w obu apokryfach występują właściwe stylowi biblijnemu konstrukcje z *verbum finitum dicendi/scribendi* bądź innymi czasownikami oznaczającymi akty werbalne + *participium praesentis activi*, ale w funkcji *participium* w tekście czeskim występuje wyłącznie jeden czasownik, ponadto zawsze jest on przyłączany spójnikiem).

*

Ponieważ tekstów staropolskich zachowało się stosunkowo niewiele, na gruncie rodzimym badacz dysponuje bardzo ograniczonym materiałem porównawczym. Ukazanie dawnych narracji biblijno-apokryficznych w szerszej – słowiańskiej – perspektywie pozwala

²² Opracowanie w przygotowaniu.

²³ Bądź informacja o treści wypowiedzi przekazywana jest spójnikiem celowym *aby*, spójnikami i partykulami pytajnymi etc. Choć nominalizacje nie były przedmiotem niniejszego opracowania, warto podkreślić raz jeszcze, że w u Opeca pojawiają się one znacznie częściej.

między innymi postawić analizowanemu materiałowi nowe pytania. W wypadku *Rozmyślenia przemyskiego* konfrontacja fragmentu z odpowiadającym mu miejscem *Života Krista Pána* wykazała, że pisarz mógł korzystać także ze źródeł czeskich (kwestii tej do tej pory w odniesieniu do tego zabytku nie podnoszono), a cały fragment z kart 44–47 z pewnością nie jest oryginalnym dziełem twórcy RP. Wskazała również, że za materiał porównawczy służyć mogą także inne słowiańskie teksty religijne, takie jak kazania. Z kolei zestawienie sposobów wprowadzania przytoczeń w czeskiej narracji biblijno-apokryficznej i *Żywocie Pana Jezusa Chrysta* Opeca uwypukliło różnice i podobieństwa w sposobie pracy z tekstem – w tym wypadku obudowywania cytatu. Omówione sposoby wplatania w oba zabytki autonomicznych tekstów stanowią podstawę dalszych studiów porównawczych. W pierwszej kolejności warto przyjrzeć się miejscom inspirowanym MVC, komentarzom oraz zwrotom modlitewnym.

Wieloaspektowe porównanie zabytków z ich kontekstami słowiańskimi w znacznym stopniu poszerzy wiedzę badaczy staropolszczyzny o metodach pracy średniowiecznych pisarzy, pozwoli postawić bardziej wiarygodną odpowiedź na pytanie, co jest charakterystyczne dla danego tekstu, a co dla gatunku, wskaże nowe źródła oraz pozwoli zaobserwować analogie między polszczyzną a czeszczyzną na wybranym etapie rozwoju języka w obrębie tego samego stylu.

Bibliografia

Źródła

- ŽKP *Život Krista Pána*, 2006, ze staročeských rukopisů připravil k vydání M. Stluka, Brno.
ŽPJK Baltazar Opec, *Život Pana Jezusa Chrysta*, wydali i wstępami opatrzyli W. Wydra i R. Wójcik, wstęp ikonograficzny K. Krzak-Weiss, Poznań 2014.

Literatura

- Bieńkowska D., 2002, *Składniowe cechy polskiego stylu biblijnego*, w: Bieńkowska D., *Polski styl biblijny*, s. 113–123.
Borowiec K., 2015, *W stronę badań słowiańskich kontekstów staropolskich apokryfów (I). O czeskiej podstawie fragmentu Rozmyślenia przemyskiego*, „Slavia Occidentalis. Seria Linguistica”, 73/1, s. 7–26.
Borowiec K., 2016, *Średniowieczny Život Krista Pána wobec Meditationes vitae Christi*, „Bohemistyka”, nr 4, s. 313–340.
Carmignac J., 1987, *Problem semityzmów w Ewangeliach synoptycznych*, tłum. W. Rapak, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6, s. 516–523.
Carruthers M., 2013, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture. Second Edition*, Cambridge.
Krażyńska Z., Mika T., Słoboda A., 2015, *Składnia średniowiecznej polszczyzny. Część I. Konteksty – metody – tendencje*, Poznań.
Kuźmicki M., 2015, *Czynnik pamięciowy w powstawaniu tekstu średniowiecznego*, „Polonica” 35, s. 115–129.
Mika T., 2012, *Kazania świętokrzyskie – od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań.

- Mika T., 2015, *Problemy z Rozmyślaniem przemyskim. Formułowanie sądów ogólnych a wielowarstwowość średniowiecznego tekstu*, „LingVaria”, nr specjalny, s. 87–104.
- Mika T., Słoboda A., 2015, *Wyrażenia funkcyjne w średniowiecznej polszczyźnie z perspektywy składniowej. Wybrane problemy badawcze*, Poznań.
- Pisarkowa K., 1978, *Tekst o tekście w Kazaniach gnieźnieńskich*, w: J. Twardzikowa (red.), *Studia z polskiej składni historycznej II*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 5–28.
- Rojszczak-Robińska D., 2012, *Jak pisano Rozmyślanie przemyskie*, Poznań.
- Truhlař J., 1884, *O staročeském Životu Krista Pána a nově poznaném jeho zlomku*, „Listy filologické” 11, s. 283–292.
- Vilikovský J., 1948, *Staročeský Passionál a Život Krista Pána*, w: *Písemnictví českého středověku*, Praha, s. 141–160.
- Wolniewicz M., 1994, *Wczoraj i dzisiaj w Biblii*, Gniezno.
- Wójcik R., 2014, *Thumacz, wykładacz, kompilator czy autor? Wokół kompozycji Żywota Pana Jezusa Krysta Baltazara Opeca i jego stosunku do Meditaciones vite Christi*, w: Baltazar Opec, *Żywot Pana Jezusa Krysta*, W. Wydra i R. Wójcik (wyd. i wstępy), K. Krzak-Weiss (wstęp ikonograficzny), Poznań, s. XXXI–XCII.
- Wydra W., 2014, *Drukarstwo nasze nic podobnego później nie wydało*, w: Baltazar Opec, *Żywot Pana Jezusa Krysta*, W. Wydra i R. Wójcik (wyd. i wstępy), K. Krzak-Weiss (wstęp ikonograficzny), Poznań, s. XI–XXIX.
- Ziółkowska O., 2016, *Wokół składni „Rozmyślań dominikańskich”* [praca doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. UAM dra hab. Tomasza Miki], UAM Poznań.

KAROLINA BOROWIEC

Towards the Study of Slavic Contexts of Old-Polish Apocrypha (2) The Means of Introduction of Quotations in *Život Krista Pána* and *Żywot Pana Jezusa Krysta* (“The Life of Jesus Christ”) by Baltazar Opec

Summary

The aim of the article is to observe the similarities and differences concerning the formation of text by the writers of two Slavic Biblical-apocryphal narrations based on the analyses of the means of introduction of quotations in the Czech *Život Krista Pána* and in the Polish *Żywot Pana Jezusa Krysta* by Baltazar Opec. The author of the article demonstrates that the texts were written at a similar stage of development of both vernacular languages and, consequently, they include structures at different levels of complexity – indirect speech coexists with direct speech and intermediate forms. The author indicates the differences and similarities in the way the metatext is constructed. For example, she contends that the author of ŽKP used direct speech much more often, introduced quotations serving as a commentary on specific events differently (e.g., from the Bible or Church Fathers), used different patterns when introducing the utterances of the protagonists of the story. Also, the author of the article shows that the quotations intertwined in the story *Żywot Pana Jezusa Krysta* were more expensively modified in comparison to ŽKP. Moreover, the repertoire of structures used for the inclusion of reported speech into the main narration is richer in the Polish text.

Keywords: *Život Krista Pána*, *Żywot Pana Jezusa Krysta*, apocrypha, quotation

